

FETHİYE CAMİİ

Yunanistan'ın başşehri Atina'da Türk döneminden kalma cami. Caminin yapım t arihini açık olarak gösteren bir belge yoktur. Sadece 1206 (1791-92) tarihli bir tamir hüccetinden onarıldığı öğrenilmektedir (BA, nr. 2362).

Bu hüccet ayrıca caminin Fâtih Sultan Mehmed vakfından olduğunu da bildirir. Evliya Çelebi 1078'de (1667-68) uğradığı Atina'da bir Fethiye (veya Fâtih) Camii'nden bahsetmez; aşağı şehirde Eskicami, "kâgir bina kubbeli, metîn ve ma'mur câmi-i pür-nûr" olan Bey Camii ile Hacı Ali Camii'nin adlarını verir ve bu üç caminin kâgir kubbeli ve kiremit örtülü olduğunu belirtir. Atina 1687'de Venedikliler tarafından işgal edildiğinde bu camilerin kiliseye çevrildiği söylenmektedir. Çünkü bu yıllarda Atina'nın 3000 kadar olan Türk halkı Anadolu'ya göç etmiştir.

Atina geri alınıp Türkler tarafından tekrar iskân edildiğinde eski vakıf eserleri ihya edilmiş ve yenileri de yapılmıştır. Bu bakımdan Fethiye Camii'nin bu sırada ihya edilen eski camilerden biri olabileceğini düşünmek mümkündür. Mora ihtilâli sonunda Atina Yunanlılar'ın hücumuna uğradığında camilerin bulunduğu aşağı şehir de işgal edilmişti. Şehir böylece bir defa daha el değiştirdikten sonra 24 Mayıs 1833'te kesin olarak Yunanlılar'a teslim edilince buradaki Türk idaresi sona ermiştir. Atina Türk hâkimiyetinden çıktıktan az sonra buraya gelen Th. du Moncel ile A. Chenavard'ın yayımladıkları resimli kitaplarda Fethiye Camii'nin o yıllardaki görünümü ile gravürleri yer almıştır. Ancak bu yıllarda sahipsiz kalan cami, uzun yıllar bir askerî binanın içinde harap bir depo olarak durmuştur. Fakat eski Agora'nın yeri üzerinde bulunduğu için burada arkeolojik kazılar yapıldığında iyice meydana çıkmış, hatta İlkçağ agorasının çevresini bütünüyle açmak için Fethiye Camii'nin de yıkılıp kaldırılması istenmiştir. Bazı tartışmalardan sonra caminin yıkılmasından vazgeçilerek küçük çapta tamir edilip Yunanlılar'la o yıllarda sıkı dostluk içinde olan Mısır hükümetine verilmesi de düşünülmüştür.

Fethiye Camii moloz taşlarla itinasız biçimde inşa edilmiştir. Önünde, iki yanı duvarlarla kapalı beş bölümlü kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Sonradan eklenmiş hissini veren bu son cemaat yerinin kemerleri Türk sanatında XVIII. yüzyılda kullanılan biçimde yarım yuvarlaktır. Buradaki mermer sütunların başlıkları herhangi bir üslûba bağlanamaz. Giriş duvarının ortasındaki kapı kemeri çok sadedir. Bu duvarda tuğla kemerli altta dört, üstte beş pencere vardır. Pencere aralarında ise bir çift dış mihrap bulunur (Ayverdi'nin planında bunlar eksiktir). Cami harimi kare biçiminde olup içten 13 m. kadardır. Ortada dört mermer sütun kemerleri taşır. Yaklaşık 6 m. çapındaki basık kubbesi kesme taş sekizgen bir kasnağa oturur ve dört taraftan dört yarım kubbe ile desteklenmiştir. Köşelerde de dört küçük kubbe vardır. Ortadaki sütunların başlıkları Türk sanatıyla ilgili değildir. Bunların gövdeleri ince uzun bir dizi yaprak halindedir. Harim yan cephelerde altı üstlü sekizer, kible cephesinde ise dört pencereden ışık alır. Duvarların en üst kenarında kirpi saçaklar dolaşır. Kubbe, yarım kubbeler, küçük köşe kubbeleri ve son cemaat yeri kiremit örtülüdür. Caminin sağ tarafında ve ayrı olan minarenin yalnız kare temeliyle birkaç basamağı kalmıştır. Fethiye Camii, duvar örgülerinin itinasız oluşuna karşılık mimarisi bakımından önemlidir. Burada dört taraftan yarım kubbelerle desteklenmiş bir ana kubbe sisteminin uygulandığı görülür.

İstanbul'da bazı büyük selâtin camilerinde örnekleri bulunan bu sistemin, eğer Fethiye Camii bütünüyle Fâti̇h Sultan Mehmed dönemine aitse Türk mimarlık tarihi bakımından önemi büyüktür. Ancak bu hususta kesin bir şey söylemek henüz mümkün değildir. Ayrıca binanın, eseri yeteri kadar tanımayan biri tarafından restore edilmiş olması da bazı izleri yok etmiştir. Caminin Venedik işgalinden sonra yapılmış olabileceği de göz önünde tutulmalıdır (ayrıca bk. ATİNA [Atina'da Türk Mimari Eserleri]).

BİBLİYOGRAFYA:

Th. du Moncel, De Venise à Constantinople à travers la Grèce, Paris 1846, rs. 15; A. Chenavard, Voyage pittoresque en Grèce et dans le Levans fait en 1843-44, Lyon 1849, I, rs. XXVII; Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsi III-IV, s. 49-55, 183-184, rs. 4-13; A. Xyngopoulos, "Tourkika Mnemeia", Eupetherion ton mnemeion tes Hellados, Atina 1929, s. 116-117; A. Orlandos, "Mesaionika mnemeia...", a.e. (1933), s. 229-230; A. Philadelphos, "Une mosquée dans l'Agora d'Athènes", T TOK Belleteni, V/11-55 (1934), s. 27-30; Süheyl Ünver, "Fatih Sultan Mehmed II'nin Rumeli'deki Eserleri", Tarih Dünyası, 1/9, İstanbul 1950, s. 385; Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", TM, I (1954), s. 161-163, rs. 7-8.

Semavi Eyice

cilt: 12; sayfa: 459

ŞEYH VEFÂ KÜLLİYESİ

İstanbul'da XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen külliye.İstanbul'un bir semtine adını vermiş olan Şeyh Muslihuddin Mustafa İbnülfefâ'ya (ö. 896/1491) ait külliye cami/tevhidhâne, medrese, hankah, çifte hamam, imaret, tabhâne, kütüphane, çeşme ve türbeden meydana gelmiştir. Cami ve çifte hamam Fâti̇h Sultan Mehmed tarafından Muslihuddin Mustafa Efendi adına yaptırılmıştır. Fâti̇h vakfiyesinde ismi geçmeyen medresenin II. Bayezid zamanında inşa edildiği düşünülmektedir. Cami ve hamam tamamen yıkılmış olup cami betonarme olarak 1990'lı yıllarda yeniden inşa edilmiştir. Cami önündeki hücre, türbe ve medresenin bir kısım duvarları ile çeşme günümüze ulaşmıştır. Şeyh Vefâ Camii'nin Bizans dönemine ait bir kiliseden çevrilme olduğu yolunda asılsız iddialar bulunmakla birlikte ilk caminin Fâti̇h Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Fâti̇h vakfiyesinde cami Vefâzâde Camii diye belirtilmiştir.Külliyenin merkezindeki caminin yanına 1481-1490 yılları arasında medrese, mutfak ve kütüphane gibi bazı mekânlar eklenerek burası geniş bir külliye haline getirilmiştir. 1491'de Şeyh Vefâ'nın ölümü üzerine türbe yaptırılmış ve daha sonra etrafında bir hazîre oluşmuştur. Güneyde mihraba bitişik bir hücre, güneybatıda Şeyh Vefâ Türbesi, kuzeyde muhtemelen "U" şeklinde cami ile ortak avlulu medrese ve hankah yer almakta, müstakil bir kütüphane binasının bulunup bulunmadığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Vakfiyelerde değişik bilim dallarıyla ilgili 381 kitabın kayıtlı olduğu, daha sonra yapılan bağışlarla zenginleşen bir kütüphaneden söz edilmektedir (bk. ŞEYH VEFÂ KÜTÜPHANESİ). Burada ayrıca bir şeyh konağının bulunması beklenir ki kaynaklarda böyle bir yapıya rastlanmamıştır. Külliyenin çifte hamamının caminin batısında yer aldığı bilinmektedir.İlk yapılışına "Câmi-i Hâkâniyye" terkininin tarih düşürüldüğü (881/1476) caminin 1171 (1757) yılında tamir gördüğü mevcut kitâbeden anlaşılmaktadır. Yapı 27 ×

17 m. ölçülerinde enlemesine gelişen bir plana sahiptir. Girişte beş gözlü bir revak, kible yönünde mihrap sofası ve buradan girilen bir hücre yer almaktadır. Bir sıra taş ve iki sıra tuğla ile almaşık olarak inşa edilen yapının üstü, sekizgen kasnak üzerine 11 m. çapında bir kubbe ve iki yanda yarım kubbelerle örtülüdür. Girişi harimden olan minare caminin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. İçeride cümle kapısının önünde bir fevkanî mahfil vardır. Plan itibarıyla eski Eyüp Sultan Camii'nden etkilendiği anlaşılan yapı, yıkılmaya yüz tuttuğu gerekçesiyle XX. yüzyılın başlarında yeniden inşa edilmek üzere yıktırılmış, I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle de bu inşaat gerçekleştirilememiştir. 1990-1994 yıllarında eldeki planlara uygun biçimde yeniden inşa edilmekle birlikte plana yansımayan yükseltiler ve örtü sistemi hakkında bazı soru işaretleri kalmıştır. Caminin ilk yapıldığında harimin her iki yanında üstü ikişer küçük kubbe ile örtülü tabhâne odalarının yer almış olması muhtemeldir. Cami önünde 4,10 × 3,50-3,70 cm. ölçülerinde, girişi mihraptan verilen, üstü tonozla örtülü bir hücre yer almaktadır. Çilehâne olduğu ileri sürülen bu hücrenin geçirdiği tamirler neticesinde önemli ölçüde değişikliğe uğradığı belli olmaktadır. Bugün yalnızca iki penceresi kalan karanlık hücrenin duvar örgüsü incelendiğinde doğu ve batı cephelerinde alt sırada ikişer, güney cephesinde ikisi altta, biri üstte olmak üzere toplam yedi penceresinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Küçük bir hücreye bu kadar çok pencerenin açılması bilinen çilehâne tasavvuruna aykırı görünmektedir. Bu hücrenin çilehâne değil şeyh odası, itikâf odası veya kütüphane olduğu düşünülebilir. II. Bayezid zamanında inşa edilen medreseden günümüze yapının sadece batı ve kuzey duvarları ulaşabilmiştir. Kalıntılardan anlaşıldığına göre, yan yana sıralanmış birbirine eşit büyüklükteki odaların "U" biçiminde cami önünde konumlanmasıyla ortak bir iç avlu meydana getirilmiştir. Baş odası bulunmayan medresede caminin ibadet zamanları dışında dersane şeklinde kullanıldığı ileri sürülmektedir. Medresenin doğu kanadı tamamen ortadan kalkmıştır. Batı kanadının bitiminde, üzerinde ta'miyeli ebced hesabıyla 1197 (1783) yılını veren kitâbeye sahip bir kapı yer almaktadır. Kitâbede burada daha önce mevcut olan hankahın odalarının yandığı ve I. Abdülhamid'in emriyle tekrar ihya edildiği belirtilmektedir. Fâtih vakfiyesinde bir çifte hamamın varlığından söz edilir.

Fakat bu yapıdan günümüze hiçbir eser kalmadığı gibi kaynaklarda da yeterli bilgiye rastlanmamaktadır. 1815 tarihli bir su yolu haritasında Şeyh Vefâ Medresesi'nin önünden geçen Dârülhadis sokağı ile Kâtipçelebi caddesinin kesiştiği köşede iki kubbeli bir yapı görülmektedir. Bu yapı vakfiyede adı geçen çifte hamam olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde fetihten sonra İstanbul'da Osmanlılar tarafından yapılan üçüncü hamamın Vefâ Hamamı olduğunu söyler. Türbe etrafında gelişen hazîre külliyesinin güneyinde camiye üç yönde sarmıştır. Hazîrede yaklaşık 470 kabir tesbit edilmiş, kabir taşlarından yalnızca biri Zeyniyye tarikatıyla ilişkilendirilmiştir. Şeyh Vefâ'nın Zeyniyye tarikatına mensup olmasına rağmen hazîrede başka Zeynî mezar taşına rastlanmamasının sebebi henüz bilinmemektedir. Şeyh Vefâ'nın türbesi caminin güneyinde Vefa caddesine açılan kapının yanında yer almakta ve Farsça kitâbesinden 896 (1491) yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla ile almaşık olarak yapılan türbe kare planlı olup 8,30 × 8,35-40 cm. ölçülerindedir. Türbede biri Şeyh Vefâ'ya ait beş sanduka yer almaktadır. Kaynaklarda Şeyh Vefâ'nın bir erkek evlâdının olduğundan söz edilmemekte, fakat Âşıkpaşa(zâde) Türbesi'nde medfun bir oğlundan Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde bahsetmektedir. Hazîrede bulunup gözden kaçan yapılardan biri Lala Paşalar Türbesi'dir. Batıdaki hazîrede yer alan bu türbede Lala Mehmed Paşa (ö. 1004/1595) ile Lala Ramazan Paşa (ö. 1013/1604) medfundur; türbede yatan üçüncü kişinin taşı onarımlar sırasında karıştırılmıştır. Üçüncü kabrin baş taşı Mustafa b. İbrâhim'e, ayak taşı III. Mehmed'in dadısı Halime Hatun'a aittir. Türbe Pervititch sigorta haritasında altı sütunlu olarak gösterilmiştir. Türbenin üst örtüsü hakkında bilgi yoktur. Ancak dört sütun üzerine oturan kubbeli bir yapı olduğu mezarlıkta bulunan sütunlar ve baklava dilimli sütun başlıklarından anlaşılmaktadır. 4,60 × 4,60 cm. ölçülerinde kurulan türbenin bugün yalnızca üç yönde üzerine sütunların oturtulduğu temel kaidesi ve doğu cephesinde yukarıya doğru daralan sekiz köşeli

iki mermer sütun ayakta kalmıştır. Türbenin hariminde 3,37 × 2,60 cm. ölçülerinde üstü açık, içerisinde üç dört kişinin medfun olduğu sofa şeklinde geniş bir taş sanduka yer almaktadır. Kaynaklarda Şeyh Vefâ Külliyesi'nin bir çeşmesinden söz edilmekte, fakat çeşmenin yapısı hakkında bilgi verilmemektedir. Vefâtürbesi sokağının Kâtipçelebi caddesi çıkışındaki Vefa Meydanı'nda birbirine oldukça yakın, biri hazneli, diğeri tek cephele iki çeşme vardır. Üzerinde kitâbesi bulunmayan hazneli meydan çeşmesinin Şeyh Vefâ Çeşmesi olduğu eski haritalardan anlaşılmaktadır. Pervititch sigorta haritasında açıkça görülen bu çeşmenin haznesinin doğu ve güney köşesi sakalara mahsus iki yönlü bir çatal çeşme şeklinde tertip edilmiştir. Burası günümüzde metro çalışmalarından dolayı toprak altında kalmıştır. Şeyh Vefâ Külliyesi bir tarikat külliyesi olduğu halde burada tarikat faaliyetleriyle doğrudan alâkalı olmayan çifte hamam, medrese ve kütüphane gibi unsurların bulunması külliyei diğeri tarikat yapılarından ayırmaktadır. Yapı özellikle tekke-medrese ilişkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA: Bâyezid Suyolu (Şebeke), TİEM, nr. 3339; Fatih İmâreti Vakfıyesi (haz. Osman Ergin), İstanbul 1945; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 159; Hoca Sâdeddin, Tâcü't-tevârih (haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1979, s. 182; Ayvansarayî, Hadikatü'l-cevâmi', I, 130-131; Abdülkadir Erdoğan, Fâtih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütetekfiri Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1941, s. 16-20; Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsi III, s. 502; Yüksel, Osmanlı Mi'mârîsi V, s. 185, 294; J. Pervititch, Sigorta Haritalarında İstanbul, [baskı yeri ve tarihi yok] (Tarih Vakfı), s. 185; Yüksel Yoldaş Demircanlı, İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1989, s. 418; M. Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri (doktora tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, II/I, s. 9-17; a.mlf., "Şeyh Vefâ Külliyesi", DBİst.A, VII, 174; C. Gurlitt, İstanbul'un Mimari Sanatı (trc. Rezan Kızıltan), Ankara 1999, s. 43; Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı (doktora tezi, 2002), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 17-19; Mustafa Sürün, İstanbul Şeyh Vefâ Camii Haziresi (yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; İsmail E. Erünsal, "Şeyh Vefâ ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge", İslâm Araştırmaları Dergisi, sy. 1, İstanbul 1997, s. 55; Aziz Doğanay, "Şeyh Vefa Külliyesi", Dîvân: İlmî Araştırmalar, sy. 20, İstanbul 2006, s. 75-98. **cilt: 39, sayfa: 72-74**

Aziz Doğanay